

ÇOCUKTA GÜLMECE VE EN BEĞENİLEN FIKRA

Atalay Yörükoğlu*

ÖZET

Çocukta gülmece duygusunun gelişmesi soyut düşüncenin gelişmesiyle paralel gitmektedir. Altı yaşından önce çocuklar fıkralardan tat almazlar çünkü fıkralardaki gizli anlamı kavrayamazlar. Okul çağından başlayarak fıkralara ilgi hızla artar. Fıkralar onlar için yalnız güldürücü değil aynı zamanda yeni kazanılan bir iletişim aracıdır. Fıkra dağarcığı büyüdükçe bilinçdışı yoldan kendi iç çatışmalarına uyan fıkraları seçmeye başlarlar. Çocukların görüşmelerle anlattıkları en beğendikleri fıkralarla iç çatışmalarının ilişkisi beş olgu yardımıyla gösterilmiştir. En beğenilen fıkranın çocuğu değerlendirmede ve ruhsal tedavide yararlı bir araç olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Gülmece duygusu, çocuk, en beğenilen fıkra.

SUMMARY: THE CHILD'S SENSE OF HUMOR AND FAVORITE JOKE

The development of sense of humor in children parallels the development of abstract thinking. Before the age of six, children do not enjoy jokes because they can not grasp the hidden meaning in a joke. When reaching school age, children show a rapidly growing interest in hearing and telling jokes, for they are not only amusing but also a newly acquired tool of communication. As they enrich their repertoire of jokes, they unconsciously select some of them to express their emotional conflicts. This is demonstrated by five favorite jokes told during the interview hour by children. It is emphasized that the favorite joke technique can be a useful tool in psychiatric evaluation and in psychotherapy with children.

Key words: The sense of humor, child, the favorite joke.

GİRİŞ

Gülmece (Sense of Humor) Webster Sözlüğünde şöyle tanımlanmaktadır: "Gülmece, gülünç tuhaf ve eğlenceli herşeyi algılama, kavrama ve bunlardan tat alma veya ifade edebilme yeteneğidir. "Nükte (wit, witz, esprit) ise şöyle tanımlanmaktadır: 'Nükte, farkına varılan çelişkileri zekice, alaycı ve iğneleyici bir anlatımla şaşırtıcı ve veciz olarak belirten sözlerdir. "Nükte keskin, saldırgan ve dışa yöneliktir. Humor ise çoğunlukla kişinin kendisine dönüktür; nüktenin daha yumuşatılmış, hoşgörülü, kimi zaman da burukluk içeren biçimidir. Gülmecenin her biçimi söz, çizgi, görüntü yoluyla yapılan oyuna ve şakaya dayanır. Nitekim İngilizce'de fıkra karşılığı olan "joke" sözü aynı zaman da şaka demektir. Bir düşünce, duygu yada gözlemin belli bir kılıf içinde yoğun ve özlü olarak iletilmesidir. Nüktenin Batı dillerindeki karşılıkları da zeka, ruh ve öz anlamına gelirler. Gülmece, etkisini, alışılmış kalıpları kırarak, sözlerle ve mantık kurallarıyla oynayarak gerçekleştirir.

* Prof. Dr., Hacettepe Üniv. Tıp Fak. Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Ankara.

Toplum yaşamında gülmecenin girmediği yer ya da durum yok gibidir. İnsan ilişkilerinde, politikada, edebiyatta, toplumsal eleştiride gülmeceye sık sık başvurulur. Çünkü gülmece duygu ve düşünceleri en kestirme yoldan iletmekle kalmaz, sağladığı gülme yoluyla ortamı yumuşatır, iletişimi kolaylaştırır. Yarattığı hoşgörü ortamında toplumun kınamayacağı biçimde eleştiriyen, taşlamaya olanak sağlar. Nükte kimi zaman keskin bir kılıç gibi zorbalığa, gericiliğe, tutuculuğa, dar kafalılığa karşı etkili bir silah gibi işlev görür. Çoğu zaman da insanca yanlışlarımıza birlikte gülmedir; duygusal bir paylaşmadır, sevince ortak olmadır. Freud'un (1938) deyişiyle gülmece ego'nun esnekliğidir; Superego'ya karşı kazandığı bir utkudur. Ruhsal dengemizi koruyan bir ruhsal boşalma, "en incelmış savunma düzeneğidir". Freud'a göre tüm gülmece biçimlerinde içebastırma (represyon) ve ketleme (inhibisyon) için kullanılan enerjinin salıverilmesi iç gerginliği giderip gülme yaratır. Başka bir deyişle gülmece ruhsal enerjide ekonomi sağlayarak boşalım sağlar. Gülmece haz ilkesinin gerçeklik

ilkesine karşı kazandığı geçici üstünlüktür. Ego kısa bir süre için superego'nun denetiminden kurtularak çocukluğun kaygısız ve özgür durumuna dönüş yapar.

Altı yaşından önce çocuklar nükteleri, fıkraları kavrayamazlar. Bu dönemde çocuklar somut düşündüğü için fıkralardaki çift anlamları ya da mantık oyunlarını yakalayamazlar. Bu nedenle okulöncesi çağda gerçek bir gülmeceye çok gülünçlük (komiklik) duygusundan söz edebiliriz. Bu yaşlarda çocuklar olağandışı, şaşırtıcı herşeye gülerler. Değişik görünüm, değişik kılıklar gibi alışılmadık herşey onlarda şaşkınlık ve gülme doğurur. En çok tat aldıkları şeyler bu nedenle soytarlar, kuklalar, sirk hayvanları, çizgi filmler, düşen insanlardır. Altı yaşlarında uyaklı bilmecelerden, tekerlemelerden hoşlanırlar. (Wolfenstein 1954)

Altı yaşından sonra, zihin gelişmesine paralel olarak, çocukta soyut düşünme yeteneği gelişir; güldürücü öykülere, fıkralara ilgi artarak büyür. İlkokulda bir üst sınıfa geçtikçe fıkra bilen çocukların sayısının arttığı gözlenir. Çocuklar duydukları fıkraları evde okulda her fırsatta anlatmaya koyulurlar. Fıkradan alınan tattan başka çocuğun bir fıkrayı doğru aktarması ve karşısındakini güldürdüğünü görmesi de onda başarı ve üstünlük duygusu yaratır. Toplumumuzda çocukların gülmeceyle tanışması Nasreddin Hoca öyküleriyle ve Temel fıkralarıyla olur. Çocuklar Hoca'nın görünüşte çok yalın ve gülünç olan öykülerini çok severler. Ancak altta yatan bilgeliği ve derin anlamı kavrayabilmek için epey büyümeleri gerekecektir.

Çocuğun insan ilişkileri arttıkça, soyut düşünme yeteneği geliştikçe gülmece dağarcığı büyür. Kendinden büyüklerle özdeşim yaparak, kendi kişiliğine denk düşen gülmece davranışı geliştirir. Olaylara şakacı ve alaycı bir gözle bakmayı, yaşamdaki çelişkileri ve gülünçlükleri yakalamayı öğrenir. Kısacası kişiliği geliştikçe ona uygun bir gülmece davranışı, gülmece beğenisi oluşturur.

Gülmece beğenisinin kişiden kişiye değiştiği herkesçe bilinir. Birinin kahkaha ile güldüğü bir noktaya bir başkası gülümsemekle yetinir ya da hiç güldürücü bulmayabilir. Ayrıca fıkraların çok çabuk unutulduğu da yaygın bir gözlemdir.

Bu nedenle bellekte kalan ve çok beğenilen fıkranın o kişi için ayrı bir anlamı vardır. Gülmece seçimi kişinin ruhsal yapısına, eğilimlerine ve iç çatışmalarına göre çok çeşitlilik gösterir. Psikanaliz'in ortaya koyduğu gibi bu seçimi belirleyen bilinçdışı etkenlerdir. Başka bir deyişle bir insanın gülmece davranışını inceleyerek ruhsal sorunları ve kişiliğiyle ilgili bulgulara ulaşabiliriz. Nitekim karikatür ve fıkralar yardımıyla düzenlenmiş 'Gülmece Testleri' ruhsal patoloji ile gülmece beğenisinin bağlantısını ortaya çıkarabilmektedir. (Redirch 1951, Yörükoğlu 1960, 1963)

Özellikle ruhsal sorunu olan çocuklarda gülmece-ruhsal çatışma ilişkisinin araştırma konusu yapılmadığını saptayarak 1965 yılında çocukların fıkralarını incelemeyi tasarladık. Çocuk Ruh Sağlığı Kliniği'ne getirilen 6-16 yaşları arasındaki çocuklara görüşmelerde düzenli olarak 'En Beğenilen Fıkra'larını sorduk. Fıkra anlatan çocukları, ruhsal sorunları, test bulguları ve aile öyküsü ile birlikte değerlendirdik. 'En Beğenilen Fıkra' ile çocuğun ruhsal çatışmaları arasında psikodinamik bağlantı olup olmadığını araştırdık. Fıkra anlatabilen çocukların (İlk çalışmada 130 çocuk) büyük çoğunluğunda (%75) fıkraların ruhsal çatışmalarına psikodinamik uygunluk gösterdiği sonucuna vardık. (Yörükoğlu 1974, 1977, 1993)

Seçtiğimiz beş olgu öyküsünde ruhsal çatışma ile 'En Beğenilen Fıkra' ilişkisini açıklayalım:

1. *Olgu*: Osman 10 yaşında dördüncü sınıf öğrencisi. Güvensiz ve çekingen olması, arkadaşlık kuramaması nedeniyle Çocuk Ruh Sağlığı Kliniğine getirildi. İlk çocukluk yılları, sık sık hastalandığı için evde geçmiş, sokağa çıkarılmamış. anne Osman'ı kendi eliyle beslemiş, yatağında yatırmış. Şimdi bile başına bir şey gelir ya da hastalanır diye dışarda oynamasına izin vermiyor. Osman seyrek olarak sokağa çıktığında yatışlarına uyum sağlayamıyor, oyunlardan dışlanıyormuş. Görüşme sırasında Osman'a "En beğenilen bir fıkrası" olup olmadığı sorulunca şu Nasreddin Hoca fıkrasını anlattı:

Nasreddin Hoca çocukken dışarı çıkıp oynamak istemiş. Annesi de "kapıdan ayrılma" demiş. Nasreddin Hoca da kapıyı sırtladığı gibi evden uzaklaşmış, istediği yerde oynamış. annesi de

ardından koşup yakalamış. 'Ben sana kapıdan ayrılmaya demedim mi? demiş. Nasreddin Hoca'da 'Kapıdan hiç ayrılmadım ki!' diye kapıyı göstermiş!

Osman'ın fıkrası annesiyle yaşadığı çatışmayı yansıtıyor. Bağımsız olmaya çabalayan ancak aşırı koruyucu annesinin sözünden çıkmaya da korkan çocuk, ikileminden ancak N. Hoca'nın gülünç yöntemiyle çıkabiliyor. Bu fıkraya birlikte güldükten bir süre sonra görüşmeyi sonlandırdık. Kapıyı açtığımızda Osman'ın annesinin oracıkta kapının arkasında durduğunu gördük! Onu da içeri alarak fıkrayı Osman'dan bir kez daha dinledik. Hiç bir yoruma gerek kalmadan anne de gülmeye başladı ve kendi tutumunun sonucunu kavradı. Bu eğlenceli ortamda Osman'ın daha özgür davranması için yapılacak tutum değişikliği tartışıldı.

2. *Olgu*: Mehmet 9 yaşında üçüncü sınıf öğrencisi. Hırçnlık, sinirlilik, iştahsızlık ve söz dinleme gibi yakınmalarla getirildi. Okulda başarılı, uyumlu ve neşeli bir çocuk olarak tanımlandı. Anne, eşini otoriter, kuralcı, usluğa ve düzene çok önem veren bir insan olarak tanıttı. Çocukları dövmez ama gürültüden, çok konuşulmasından hoşlanmadığı için sık sık bağırırmış. Onlarla oyun oynadığı da olurmuş, ancak birden ciddileşip oyunu bitirir, çocukların da hemen durmalarını beklermiş. Neşeli ve konuşkan bir çocuk olan Mehmet en beğendiği fıkra sorulduğunda hiç duraksamadan anlattı:

Bir baba sofrada kimsenin konuşmasını istemezmiş. Bir gün yemekte çocuk: 'Baba!' demiş. Babası 'Sus, sofrada konuşulmayacağını bilmiyor musun?' demiş. Çocuk bir daha 'Baba!' demiş, babası bir daha susturmuş. Yemeğin sonunda Baba: 'Ne söyleyecektin, hadi şimdi söyle' demiş. Çocuk da: 'Hiç! salatanda bir böcek gördüm de onu söyleyecektim!' diye yanıtlamış.

Bu fıkra açıkça babanın saçmalık ölçüsüne vardığı kuralcılığı ve otoritesiyle alay etmektedir. Mehmet'e bu fıkradaki babanın birine benzeyip benzemediği sorulunca hiç düşünmeden "Babam" diye yanıtladı! Bu fıkranın yardımıyla ana baba ile evdeki ilişkiler tartışıldı. Kendi kuralcılığını hep haklı gören baba yumuşadı, önerileri zorluk çıkarmadan benimsedi.

3. *Olgu*: Dursun 11 yaşında 5. sınıf öğrencisi. Son üç ay içinde 7-8 kez baygınlık geçirdiği için Çocuk Ruh Sağlığı Kliniğine getirildi. Üç ay önce okulda bir itişip kakışma sırasında bir arkadaşının gözüne yumruk atmış. Arkadaşının gözü morarıp şişmiş; göz doktoruna götürülmüş. Dursun'a da okuldan bir hafta uzaklaştırma cezası verilmiş. Aslında ürkek ve heyecanlı bir çocuk olan Dursun'un uykusu kaçmış. Arkadaşının gözünün kör olacağından korktuğu için merakını yenemeyerek üçüncü gün okula dönmüş. Arkadaşının gözünü sarılı görmüş; tedirginliği daha da artmış. Bu yetmiyormuş gibi Müdür yardımcısı Dursun'u görmüş. "Senin okulda ne işin var?" diyerek tokatlamış ve evine göndermiş. İlk kez o gün eve dönerken fenalaşmış, soluğu kesilmiş, baygınlık geçirmiş. Görüşme sırasında olup biteni anlatırken. Dursun'un olayları yeniden yaşıyormuş gibi tedirgin ve heyecanlı olduğu gözlemlendi. En beğendiği fıkrası sorulduğunda şu kısa fıkrayı anlattı:

Bir adam alnından vurulup ölmüş. Kalabalık başına toplanmış. İçlerinden biri: 'Allah gözünü esirgemiş!' demiş.

Dursun'un yaşadıklarıyla seçtiği fıkra arasındaki benzerlik şaşırtıcıdır. Arkadaşını kör etme korkusunun ölümden beter olduğunu bundan daha çarpıcı biçimde dile getiremezdi. Bu fıkra yardımıyla Dursun'un korkuları konuşuldu, baygınlık geçirmesinin bu korkuyla bağlantısı gösterildi.

4. *Olgu*: Vedat 12 yaşında ilkökul çıkışlı bir çocuk. Bir berber dükkanında çırak olarak çalışıyor. Çocuk Ruh Sağlığı Kliniğine iç sıkıntısı, soluk darlığı ve ağlamalar nedeniyle getirildi. Annesi Vedat'ı uslu, sessiz ve terbiyeli bir çocuk olarak tanıttı. Üç erkek kardeşin ortancası imiş; ev işlerinde annesine yardım eder, hastalandığında başından ayrılmaz; bir kız çocuğu gibi yemek yapar, küçük kardeşine bakarmış. Görüşmeye gelmeyen babayı anne şöyle tanımladı: Her an öfkeli ve saldırgan bir insandır. Ne zaman ne yapacağı belli olmaz. Kızınca eline ne geçerse fırlatır. Kendisini ve çocukları kayış, sopa, takunya, ne bulursa onunla dövermiş. Bir kez annenin başına sopayla vurup kanlar içinde bırakmış, hastanelik etmiş. Çok para harcıyorsun diye annesinin üstüne bıçakla yürüdüğünde Ve-

dat araya girmiş, babasının yumruklarına göğüs germiş. Anne bir kaç kez kendi canına kıyma girişiminde bulunmuş; depresyon tedavisi görmüş. Ortaokula gitmeyi çok istediği halde babası Dursun'u okuldan almış, çalışması için bir berberin yanına çırak olarak vermiş.

Görüşmede Vedat'ın tedirgin, çekingen ve aşırı saygılı olduğu dikkat çekiyordu. Evde yaşadıklarını anlatmakta isteksizdi; yanlış bir şey yapma korkusu çekiyor gibiydi. Görüşmenin sonuna doğru en beğendiği fıkrası sorulduğunda açıkça rahatladı ve gülümsedi:

Bir gün Nasreddin Hoca ile karısı sofraya oturmuşlar. Karısı çorbanın çok sıcak olduğunu unutup bir kaşık almış. Gözlerinden yaşlar boşanmış. Hoca: N'oldu? niye ağlıyorsun?' deyince karısı: Bugün rahmetli kardeşimin öldüğü gün, onu anımsadım da gözlerim yaşardı.' demiş. Hoca da kaşığını daldırıp bir yudum almış, onunda gözlerinden yaşlar gelmiş. Karısı Peki, sen niye ağlıyorsun? deyince Hoca: Allah senin canını alacağına neden kardeşinin canını aldı diye ağlıyorum!' diye yanıtlamış.

Bu fıkraya karı-koca çatışmasını, aralarındaki öldüresiye düşmanlığı hiç bir yoruma gerek bırakmayacak açıklıkla yansıtıyor. Vedat'ın annesi fıkrada kışkırtıcı bir kişi olarak, baba ise saldırgan biri olarak canlandırılmıştır. Bu fıkraya birlikte güldükten sonra Vedat'la daha anlamlı bir diyalog sürdürüldü. Anne ve babası arasında sıkışık kalmasının, annesi için çektiği kaygıların onu ne denli bunalttığı konuşuldu.

5. *Olgu*: Gökten 11 yaşında bir 5. sınıf öğrencisi. Kekemelik nedeniyle getirildi. Gökten korkak ürkek, sıkılgan ve içli bir çocuk olarak tanımlandı. Biraz inatçı ve kıskançmış. Kız kardeşini hırpalar, babadan sık sık dayak yermiş. Çabuk üzülür çabuk ağlamış. Okulda çekingen, uysal ve çalışkan bir öğrenciymiş. Anneye göre baba titiz, sert ve hoşgörüsüz bir insanmış. Çok kızdığı zamanlar kekelermiş. Gökten'in çok korktuğunu gördüğü için son zamanlarda dayaklarını seyreltmış. Sevimli ve konuşkan bir çocuk olan Gökten'in görüşme sırasında ara sıra kekelediği, özellikle konuşmaya başlarken zorlandığı gözlemlendi. Cümle Tamamlama Testinde şu cümleler dikkati çekiyordu: 'Babam beni çok azarlar.... En çok utandıgım şey dersi bilememektir... Hiç

unutamadığım şey bir fıkradır...' Hiç unutamadığı fıkrası sorulunca şu fıkrayı anlattı:

Öğretmen bir çocuğa sormuş, "Dünyanın uydusu nedir?" Çocuk ağzını açmış ama yanıt çıkmamış. Sıra arkadaşı bir çimdik atmış, çocuk 'Ayy! diye bağırınca, öğretmeni 'Aferin bildin' demiş.

Gökten'in sıkılganlığı, konuşmaya başlarken çektiği güçlük ve dersi bilememe korkusu seçtiği fıkraya olduğu gibi yansımıştır.

Fıkrasını Cümle Tamamlama Testinde hiç unutamadığı bir şey olarak belirtmesi, kendi sorununa ne denli denk düştüğünün bilincinde olduğunu kanıtlamaktadır. Bu yolla sanki 'sorun da anlatayım' demek istemiştir. Kendi konuşma güçlüğü ile fıkradaki çocuğun yaşadığı sıkıntıyı Gökten ile tartışmak çok kolay ve zevkli oldu. Fıkrayı ayrı bir görüşmede ana ve babasına aktardığımızda her ikisi de uzun uzun güldüler; ne anlama geldiğini açıklamaya gerek kalmadı. İlk görüşmede yalnız Gökten'den yakınan, kendinde hiç kusur aramayan baba, savunmacı tutumunu bıraktı ve kendi yanlışlarını sıralamaya koyuldu.

Bu beş örnekte göstermeye çalıştığımız gibi 'En Beğenilen Fıkra' bir değerlendirme yöntemi olarak çocuğun ruhsal durumunu aydınlatmakla kalmamakta, sık sık çocuğun temel iç çatışmasını yoğun ve özlü bir biçimde ortaya sermektedir. Çünkü en beğenilen fıkra rastgele seçilmemekte, psikodinamik bir süreçle ruhsal bir gerekçelik (determinizm) sonucu oluşmaktadır. Çocuk duyduğu pek çok fıkradan kendi bilinç dışı gereksimine en çok uyanı seçip almaktadır. İç çatışmasından doğan bunalıntıyı yatıştırdığı için de sık sık yinelenmektedir. Örneğin ölüm korkusu çeken çocukların hep ölümle ilgili fıkraları yeğlemeleri bunalıntıyla başa çıkma çabalarına yardımcı olduğu içindir. Dursun'un kısa fıkrası buna iyi bir örnektir. Hastanede yatan kanserli çocuklardan derlediğimiz fıkraların da sıklıkla ölüm korkusunu işlemesi anlamındadır (Akçay ve ark. 1995). Karı-koca geçimsizliğinin belirgin olduğu ailelerden gelen çocuklar da genellikle bu konudaki kaygılarını yansıtan fıkralar seçmişlerdir.

Geliştirdiğimiz ve Çocuk Ruh Sağlığı alanında ilk kez uyguladığımız bu yöntemin ruhsal ince-

lemeyi çok kolaylaştırdığını ve ruhsal sağaltım sürecine önemli katkı sağladığını otuz yılı aşkın bir süredir gözlemliyoruz. Gülmece ögesinin çocuk-ruh hekimi ilişkisine girmesi bile çocukta güven artırıcı bir etki yapmakta, sorunlarını direnç göstermeden açıklamasını, paylaşmasını sağlamaktadır. En beğenilen fıkra çocuğun ruhsal durumunu somut biçimde özetlediği için ana baba ile iletişim çok verimli olmaktadır.

Sonuç olarak, bu yöntem Çocuk Ruh Sağlığı yazınında olumlu bir katkı olarak karşılanmış, 'çok yararlı bir araç' olarak nitelenmiş, 'çocuğun temel çatışmalarını bir paket içinde sunan uygun bir gösterge' olduğu vurgulanmıştır. (Adams, 1982)

KAYNAKLAR

Adams PL (1982) *A Primer of Child Psychotherapy*. Boston: Little, Brown and Company. s: 79-80.

Akçay C. Ünal F ve Yörükoğlu A (1995) *Onkoloji Kliniğinde İzlenen Çocukların Anlattığı Fıkralar ile Medikal Durumları ve Psikolojik Bulguları Arasındaki Bağlantılar*, 5. Ulusal Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Kongresinde sunulan Serbest Bildiri, Ankara.

Freud S (1938) *Wit and Its Relation to the Unconscious*. *The Basic Writings of S. Freud*. New York: Modern Library.

Redlich FC, Levine J, Sohler TP (1951) *A mirth response test*. *Amer. J. Orthopsychiat.* 21: 717-733.

Wolfenstein M. (1954) *Children's Humor*. Glencoe, Ill: The Free Press.

Yörükoğlu A (1960) *The sense of humor, psychopathology and a humor test*. *Psychiatric Communications*. 3:93-96.

Yörükoğlu A ve Silverman JS (1963) *Responses of psychiatric to a battery of cartoons and jokes*. *Psychiatric Communications*, 6:9-16.

Yörükoğlu A (1974) *Children's favorite jokes and their relation to emotional conflicts*. *J Am Acad Child Psychiatry*. 13:677-690.

Yörükoğlu A (1977) *Favorite jokes of children and their dynamic relation to intra-familial conflicts. It's a Funny Thing, Humour içinde*. A J Chapman ve HC Foot (Eds.) New York: Pergamon s:407- 411.

Yörükoğlu A (1993) *Favorite jokes and their use in psychotherapy with children and parents*. *Advances in Humor and Psychotherapy içinde* WF Fry ve WA Salameh (Eds) Sarasota, FL: Professional Resource Press. s:57-83.